

Жусупова Н.Ы.

УКУКТУК МАДАНИЯТ ЖАНА АНЫН КООМДОГУ ОРДУ

Жусупова Н.Ы.

ПРАВОВАЯ КУЛЬТУРА И ЕЕ РОЛЬ В ОБЩЕСТВЕ

N.Y. Zhusupova

LEGAL CULTURE AND ITS ROLE IN SOCIETY

УДК: 338.225.373.1

Бул макалада укуктук маданият, анын элементтери жана жеке инсандын маданияты жөнүндө жазылган.

В статье это правовой культуры, элемент культуры, и записи о его личности.

Коомдогу укуктук маданиятты окуп үйрөнүүнүн предмети катары коомдун жалпы укуктук турмушуна анализ жүргүзүүнү - белгилүү бир көз карашта белгиленген бүтүндөй бир укуктук чындыкка анализ жүргүзүү катары кабыл алууга болот.

Бүгүнкү күндө укуктук маданият боюнча аныктамалар жетиштүү десек жаңылышпайбыз.

Бир нече авторлордун пикиринде укуктук маданият адамдардын укукка болгон карым-катышы, ага карата болгон түшүнүгү жана билими, акыл-эстеги укуктун жалпы элесинин чагылуу зарылдыгы катары каралат.

Башка дагы бир көз караштын алдында маданият төмөнкүдөй мааниде: "...мамлекеттик башкаруудагы илим-билимдин негизиндеги билим берүү ... терең өздөштүрүлгөн билим жана аппараттагы ар бир кызматкердин кызматтык милдетин так аткарышы, юридикалык алкактагы ишенимдүү чечимдерди кабыл алуу жөндөмү» катары түшүндүрүлөт.[1]

Үчүнчү дагы бир топ маданиятты: «Тарыхый өнүгүү жолунун белгилүү бир этабындагы коомдун укуктук абалы, мамлекеттеги укуктук көз караштардын өнүгүшүнүн чагылдырылышы, жалпы эмгекчилердин укугун кеңдиги жана кепилдиги, күчүндө турган мыйзам ченемдин иштелип чыккан деңгээли, мамлекеттик органдардын укуктук чыгармачылыгынын мыйзам чегинде сакталышы, тебеленген укуктун эффективдүү корголушу, укук тартибинин туруктуулугу, юридикалык билим берүүнүн жана тарбиянын өз деңгээлинде жүргүзүлүшү» катары таанышат. [2]

Укуктук маданият – ар бир адамдын экинчи бир адам менен болгон белгилүү бир карым-катышы, ал адамдын укугуна карата жасалган аяр мамилеси. Бул жерден укуктук маданият менен укуктук аң-сезимдин өз ара болгон байланыштарынан айрымдарын белгилей кетүүгө болот.

Укуктук маданият рухий маданиятка таандык болгон укуктук баалуулуктардын жыйындысынан куралат. Укуктук маданият маданий башкаруунун

катарында практикалык багытка ээ жана ал өз ара байланыштагы элементтерден турат. Алардын ичинен негизгилери:

1. Коомдогу аң-сезимдин абалы;
2. Мыйзамдуулуктун шарты (абалы);
3. Мыйзам-ченемдүүлүктүн абалы, укук чөйрөсүндөгү практикалык иштин абалы.

Коомдогу укуктук аң-сезимдин абалы – бул коомдогу укукка болгон түшүнүктүн деңгээли. Укуктук маданият билим берүү деңгээли менен укукка болгон түшүнүктүн ортосундагы байланыш. Ошондой эле мыйзамдуулукка карата аң-сезимдин өнүгүшү. Ошондуктан, юриспруденция чөйрөсүндөгү маданияттын деңгээли урмат-сыйга, мыйзам-ченем нормаларына жасалган мамилелерге көз каранды боло тургандыгы белгилүү.

Мыйзам-ченемдин сакталуу абалы жалпы адамзат коомунун башатындагы турмуш жүзүнө ашырылган укуктук мамиле менен эле мүнөздөлүп бүтпөй, мыйзам-ченемдин илимий жактан курулушу, карым-катышта татаалдыктын келип чыгышын жөнгө салуунун оптималдуу ыкмаларынын табылышы, укуктук чыгармачылык процедура-сынын так сакталышы менен да мүнөздөлөт.

Укук чөйрөсүндөгү сот тарабынан аткарылган иштердин саясий жана укуктук системадагы реалдуу ролу, юридикалык техникалардын алдыңкы ыкмаларынын колдонулушу прокуратура тарабынан белгиленет.

Ушул жерден укуктук маданиятты бүтүндөй бир коомдук маданият менен тыгыз карым-катышта жашай тургандыгын белгилей кеткибиз келет. Маданият менен укуктун ортосундагы байланыш эч качан, эч кандай күмөн туудурбайт. Бул тууралуу буга чейин бир нече жолу айтылган. Калк катмарынын юридикалык маданиятынын жогорку деңгээлде камсыз болушу атуулдардын жалпы маданий деңгээлинин жогорулагандыгын белгилеп, уюштуруучулуктун жакшырганын, бекем тартипти, инсан укугунун кепилдикке алынгандыгын көрсөтөт. Булардын бары жалпы маданиятка, элдик жүрүм-турумга кошулуп, атуулдук коомдун элементи болуп саналат.

Биздин көз карашыбызда, укуктук маданиятты эки позицияда аныктап көрсөтүүгө болот: укук жана маданият. Укуктук мамиледеги көз карашта дайым эле укуктук маданият менен укуктун, же укуктук маданият менен жалпы маданиятты так ажыратып кароого мүмкүн эмес. Мисалы, юриди-

калык адабияттарда укуктук маданиятты укуктук система менен бирдей караган көз караштар кездешет. Мындай ажырымсыз кароонун мисалдары укук маданиятын, ”идеялдуу элементтерди, укуктук чөйрөдөгү иш аракеттерди» буюм-тайымга айландырып көрсөтүлүшү, же бул өзгөчөлүктөр боюнча аң-сезимде адамдардын жүрүм-турум бөтөнчөлүктөрү катары түшүнүк калтырышы мүмкүн.

Укуктук маданияттын пайда болуу формаларын классификациялаган учурда, укуктук идеялардын, укуктук нормалардын институттарынын, укуктук мамилелердин белгилери кошо камтылат.

Укуктук маданиятты классификациялоонун негизинде анын түшүндүрүлүшүн бүтүн бир система катары - системада пайда болгон теориялык жалпы моделдин иштетилишине түзүлгөн шартты, функционалдык процесстеги адамдын жана жалпы коомдун өнүгүшүн реалдуулукка жанаша коюп караш керек.

Жеке инсандын маданияты – бул анын жүрүм-турумундагы, ой жүгүртүүсүндөгү, түшүнүгүндөгү жөндөм, ишмердигиндеги натыйжа. Укуктук маданият коомдун түзүлүшүнө, адамдардын укуктук аң-сезимдеринин өсүп-өнүгүшүнө, баалуулуктар нормативинин комплексине, жүрүм-турум негизине, укук чөйрөсүндөгү ишмердүүлүккө багытталышы керек. Анын таасири укукта белгилүү бир көз караштардын бекемделишинен, рухий баалуулуктардан, ж.б.у.с. өсүп-өнүгүүлөрдөн жана укуктук идеология курамынын трансформацияланышынан, укуктук аң-сезимден, инсандын укуктук аң-сезиминин жаңы көз караштарга бурулушунан, жаңы укуктук баалуулуктардан, ж.б.у.с.дан байкалат. [3]

Инсандын укуктук маданиятынын үч абалын белгилеп көрсөтүүгө болот: бул укуктук багыт (ориентация), анын жүзөгө ашырылышындагы ишмердүүлүк, бул багыттардын жүзөгө ашырылышындагы жыйынтык. Инсандын укуктук маданияты – укуктук идеаларды, мыйзамдарды өздөштүрүүгө болгон даярдыгынан, көнүгүүсүнөн жана жөндөмүнөн, ошондой эле укуктук мыйзамдарды өздөштүрүүдөгү билим деңгээлинин баасынан, көрүнө тургандыгын белгилей кеткибиз келет. Укуктук маданият мындан тышкары да белгилүү бир мүнөздөрдө, инсандын ишмердүүлүгүнүн деңгээлинен да ачык байкалат. Укуктук маданият укук чөйрөсүндөгү маданий ишмердүүлүк катары жашашы ыктымал. Башкача айтканда, укуктук маданият колдонулуп жаткан укуктук билимдин натыйжасы катары жашашы турган кеп. Ушундай көрүнүштө укуктук маданиятка тиешелүү болгон инсандын жана коомдун сапаттуу укуктук тарбиясы, социалдык өзгөчө кубулуш катары кабыл алынышы мүмкүн. [4]

Дагы бир башка көз карашта укуктук маданият укуктук турмуштагы адам ролунун жогорулашы, аны реалдуу функционалдаштыруудагы укуктук

ишмердүүлүктүн бардык позитивдик компоненттеринин жыйындысы, укуктук пикирдин жемиштүү ишке ашырылышы, ошону менен катар эле юридикалык техника жана практика катары таанылат.

Укуктук маданият ачык айкын максаты бар социалдык кубулуш, укуктук реалдуулуктагы так милдеттердин аткарылышы жана манилүү балууулуктардын компоненттеринин өсүп-өнүгүшүнүн жыйындысы катары социалдык кубулушка кирет.

Коомдогу эркиндиктин камсыз болушу, инсандардын коопсуздугу, адам укугу, анын укуктук жактан корголушунун кепилдиги, атуулдардын активдүүлүгү укуктук маданияттын өнүгүшү болуп саналат. Укуктук маданияттын түзүлүшү аркылуу жеке инсандын укуктук маданиятынын өсүп-өнүгүү деңгээли чагылдырылып, индивиддин ишмердигиндеги укуктун талапка дал келген учурун көрсөтөт. Мындан тышкары бул ишмердүүлүк коомдун прогрессивдүү өнүгүшүнө, укук чөйрөсүндөгү маданиятка ылайыкташууга жөндөмдүү. Ошону менен катар эле ал адамдын билим деңгээли менен тыгыз байланышта туруп, инсандын укуктук аң-сезимине сиңген маани-маңызында бир топ айырмачылыкка ээ болот. Ал бөтөнчөлүк укуктук тарбияга көз каранды. Ошондуктан, адамдын жүрүм-туруму укук чегине ылайык белгилүү бир суроо талапка шартталышы керек.

Дал ушундай көрүнүштөгү инсандын укуктук маданияты жалпы коомдун маданиятына негизделген өзгөчө багыт болуп саналат. Ошону менен бирге эле инсандын укуктук жактан өнүгүү деңгээлинин мүнөзүн белгилейт.

Укуктук маданият - коомдогу укук системасынын жалпы ал абалы боюнча, тагыраак айтканда, колдонулуп жаткан мыйзам ченемдин абалы, сот иштери, бардык укук коргоо органдарынын абалы, өлкөдөгү жалпы калк катмарынын укуктук аң-сезиминин деңгээли, укуктук жактан өсүп-өнүгүү багыты, укуктук аң-сезим, укуктук баалуулуктардын өздөштүрүлүшү, жетектөөчү органдар тарабынан укуктук туура талаптардын коюлушу боюнча талдоо жүргүзүп көрүүгө шарт түзөт. Ар бир адамдын укуктук тарбиясы - укуктук маданияттын көрсөткүчтөрүнүн бири болуп саналат. Тагыраак айтканда, укуктук аң-сезимдин бийиктик көрсөткүчү бир гана мыйзам чегине баш ийүүдө эмес, укук чараларынын практика жүзүндө эффективдүү да, активдүү да жана толук колдонулушунда да натыйжалуу көрсөткүч болуп эсептелет.

Укуктук маданият жалпы укук системасынын өнүгүү жолунда бир топ көлөмдү камтыган факторлору, ошондой эле коомдук турмушта укуктун татыктуу орду бар экендигин, укуктук нормаларды жүзөгө ашыруу максатында жетекчилер иш алып бара тургандыгы сыяктуу фактыларды эске алуу зарыл.

Инсандын укуктук маданияты - анын аракетиндеги укуктук позитивдик аң-сезимин болжолдуу

түрдө аныктайт. Ал өзү менен бирге укук чөйрөсүнүн өнүгүшүнө ылайык келген чыгармачылык ишмердикти көрсөтөт. Анын натыйжасында, индивиддин укуктук түшүнүгү кеңеет.

Укуктук маданият боюнча жүргүзүлгөн процесс туруксуз процесс болуп саналат. Ошон үчүн, аны турукташтыруу максатында мамлекеттик институттар тарабынан үзгүлтүксүз таасир берип туруу жолу менен инсандын өзүндөгү укук маңызын тура пайдалануу багытын үзгүлтүккө учуратпай, күчөтүп туруу керек. Ансыз, айрыкча, экономикалык жана саясий оор кырдаалдын таасири алдында инсандын укуктук маданиятынын айрым бөлүктөрү, а түгүл ал толугу менен кыйрап калышы мүмкүн. Мындай кыйроонун жыйынтыгы укуктук мамлекеттин курулушуна болгон мүмкүнчүлүктү жокко чыгарат. Ошондуктан, маданияттын кыйрашы, анын ичинде инсандын укуктук маданияттын жалпы жонунан бузулушу адам эркиндигинин объектешкен реалдуу формасынын жоюлганын туюнтат.

Укук, укуктук аң-сезим, укуктук мамилелер, мыйзам ченемдүүлүк, тартип, субъектин укук чегине ылайык жүргүзгөн ишмердүүлүгү инсандын укуктук маданиятынын элементи болуп саналат.

Укук түшүнүгүнө кайрыла турган болсок, ал укуктук мамилелерди, мыйзам ченемдүүлүктү, тартипти, субъектин укук чегинде жүргүзүлгөн ишмердигин эске салат.

Укуктук мамилелер – бул коомдогу мамилелердин индивидуалдаштырылышы. Юридикалык жактан бекитилген катышуучулардын өз ара карым-катышындагы келип чыккан кылык-жоруктар мамлекеттин кийлигишүүсүнө өбөлгө болуп, жол ачат.

Мыйзамдуулук – коомдук турмуштагы укуктук режим. Тагыраак айтканда, юридикалык нормалардын сакталдышына жолтоо болгон тараптар, ошондой эле алардын катарында өз укугун коргоого жөндөмсүз адамдардын кандайдыр бир окуяга катышкандан кийин алган жоопкерчилигинин жыйынтыгы.

Укук тартиби – бул юридикалык нормалар менен бекитилген жалпы коомдук тартип.

Укук чегинде жүргүзүлгөн ишмердүүлүк – колдонулуп жаткан мыйзам ченемге карама-каршы келбеген ишмердик.

Эгерде, укук чегинде жүргүзүлгөн ишмердиктин табиятына көңүл бурган болсок, анда укуктук маданияттагы адамдын түрдүү багыттагы ишмердиктерине өзгөчө басым коюп караганыбыз жөндүү:

1) укук чөйрөсүнө түздөн-түз карым-катыштагы ишмердик;

2) укуктук эмес мүнөздөгү, бирок укуктук аракеттеги чөйрө менен карым-катышта болгон ишмердүүлүк.

Биринчи түшүнүккө кайрылуу эч кандай таалдыкты жаратпайт. Ал эми экинчиси боюнча

качан гана мазмунунда укук түшүнүгү киргизилген болсо, маселен, кандайдыр бир чыгармада идея, көз караш, баа, сезим, ж.б.у.с.лар берилген болсо гана кеп болууга тийиш. Бул ишмердүүлүк укук маданиятына түздөн-түз карым-катышта болбойт. Бирок өзүнүн идеялык мазмуну аркылуу аны менен байланышат. Ошентип, радио, телевидение, адабият, живопись, кино, журналистика өзүнөн-өзү укуктук маданиятка кирбейт. Бирок алар укуктук маданиятка белгилүү деңгээлде таасир беришет.

Укуктук маданияттын белгиленген элементтери анын мазмунуна толугу менен дал келе бербесе да, алар коомдун укуктук маданиятынын даражасы менен мүнөздөлөт. Анын мазмунуна укуктук аң-сезим, укук, мыйзам ченемдин сакталышы, ж.б.у.с.лар эле кирбестен, мүнөз, өнүгүү даражасы, башкача айтканда, коомдук процесстен алар эмне алса, алган нересинин баары кошулат.

Инсандын укуктук маданияты өтө эле көп кырдуу. Ошондуктан, анын айрым бир түрү боюнча кеп кылууга болот: мисалы, укуктук маданияттын социалдык мазмундук формасынын көрүнүшүнүн деңгээли.

Инсандын укуктук маданияты үч түрдүү жагдайда байкалат, тагыраак айтканда, укуктук маданият багытында, чыгармачылык ишмердүүлүктүн дал ушул багытта жүзөгө ашырылышынын натыйжасында, жана чыгармачылык ишмердиктин аткарылыш ыкмасында. Индивиддин укуктук маданияты прогрессивдүү жана цивилизациялуу укуктук идеяларды, мыйзамдарды түшүнө билүүгө болгон даярдыгынан, өз укугун мыйзам чегине жараша пайдалана билишинен, өзү тараптан жеке өзүнүн укуктук билимине берген баасынан байкалат. Инсандын маданиятын ушул позициядан алып караганда, чыгармачылык ишмердиктин процессинде ал өзүнүн укуктук түшүнүгүн өнүктүрүп, өзгөчө шык-жөндөмгө ээ болушу укуктук багытынын аныкталышы менен мүнөздөлөт. Тагыраак айтканда, укуктук маданият маданий ишмердүүлүктүн натыйжасы катары иш процессинде адамдын укуктук билими, шыгы, жөндөмү, колдонулган же өркүндөтүлгөн учурда гана көрүнөт.

Укуктук маданият адамдын социалдык жактан өсүп-өнүгүшүнүн көрсөткүчү болуп саналат. Анын биринчи көрсөткүчү ар тараптуу өнүгүү деңгээли, экинчи көрсөткүчү - ар тарапка жолдонгон багыты. Дал ушул позициядан алып караганда, инсандын укуктук маданияты – адамдардын ишмердүүлүгүнүн тибине, ишмердиктин укугуна, укук тармагына, мыйзам ченемине жолдонгон багытка кабатталып кошулат.

Укуктук маданияттын профессионалдык деңгээли атайын укуктук адистиги менен иштеген адамда, юристтерде жыйналган. Укуктук көрүнүш менен түздөн-түз карым-катышта болгон адамда укуктук маданияттын профессионалдык деңгээли иштелип чыгат. Бул маданиятка ээ болгон тарапка укуктук көрүнүш боюнча жогорку даражадагы

билим жана түшүнүк, ошондой эле профессионалдык жүрүм-турум өзгөчөлүгү таандык болот. Укуктук маданият мындай учурда укуктук аң-сезимдин жогорку деңгээлин, инсандык юридикалык мол тажырыйбасын, өз профессионалдык ишмердигиндеги өзгөчө ыкмаларды жана формаларды кеңири чөйрөдө колдоно билүү жөндөмүн, инсандын кадыр-баркына багытталган сыйурматты, адам укугунун эркиндигинин коом тарабынан таанылышын жана сакталышын элестетет.

Профессионалдык укуктук маданиятка төмөндөгү элементтер кошулат:

1. Юридикалык ишмердиктеги тарбиясы, өзүнүн профессионалдулугун арттырууга жасаган аракетин.
2. Ал адамда турмуштук максаттын жана идеалдардын негизделиши.
3. Нравалык жана укуктук билимдин айкалышы.
4. Профессионалдык ишмердиктеги өзүнүн аң-сезимин, жөндөмүн объективдүү, моралдык баада тарбиялашы.
5. Психологиялык татаал шарттын жаралган учурунда ал кырдаалды жөнгө салуу ыкмасын өнүктүрүшү.
6. Юристтердин жеке мисалында этикалык,

нравалык жактан үлгүлүү жүрүм-турумун активдүү колдоно билиши.

Жогоруда айтылган белгилерди эске ала турган болсок, ал же бул окуяда укуктук көрүнүштүн маңызы менен мазмуну бирге негизделип, түптөлүп калышы мүмкүн. Ал үчүн ар бир инсан өзүнүн илимий-теориялык ишмердигине ылайык келген укуктук маданиятка ээ болушу керек. Укуктук маданият теориялык маанайда өзү менен бирге илимий түшүнүктү, мүнөздүк маңызы боюнча укуктук кубулуштун өз ара карым-катышын көрсөтөт. Ал окумуштуу-философтор, социологдор, юристтер менен практикалык жумушчу топтун коомдук тажырыйбасында биргелешкен жамааттык түрдө иштелип чыгат.

Колдонулган адабияттар:

1. Лукашева Е.А. Право, мораль, личность. – М., 1993.
2. Алексеев С.С. Право. Азбука. Теория. Философия. – М., 1999.
3. Кудрявцев В.Н., Казимарчук В.П. Современная социология права. – М., 1996.
4. Марченко М.Н. Общая теория государства и права. – М., 1996.

Рецензент: ю.и.к. Смаилов А.А.